

Aaslaug Aasland – en politisk pioner

ARNE HOVE

Aaslaug Aasland fra Sandnes var eneste kvinne i Einar Gerhardsens 2. regjering som ble dannet høsten 1945. Hun ble utnevnt til konsultativ statsråd for sosiale saker og var sosialminister Sven Oftedals nærmeste medarbeider fram til han ble sjuk og døde i 1948. Etter Oftedals død ble Aasland oppnevnt som «bestyrer» av Sosialdepartementet, en tittel hun hadde så lenge Gerhardsen satt som regjeringssjef. Det forteller sitt om samtidens holdning til kvinnelige politikere. Først da Oscar Torp overtok som statsminister i 1951, ble Aaslaug Aasland utnevnt til statsråd på lik linje med sine mannlige kolleger i de andre departementene.

Aaslaug Aasland ble født 11. august 1890 i Sandnes. Foreldrene var kjøpmann Hans Aasland og Hanne Marie Nielsen, datter av DFU-gründeren Ole Nielsen. Aaslaug hadde seks søsken, fire søstre og to brødre.

Aaslaugs morfar, haugianeren Ole Nielsen fra Hjelmeland, begynte med farveri og farvehandel i Langgata i Sandnes i 1853 - 20 år før Jonas Øglænd startet i "Krossen" med sin handelsvirksomhet.

Etter å ha kjøpt opp fallrettighetene fra Edlandsvatnet etablerte Ole Nielsen i 1870-årene et spinneri på Ålgård – en bedrift som etter hvert utviklet seg til et stort konsern under navnet De Forenede Uldvarefabrikker (DFU)

I 1883 overlot Ole Nielsen forretningen i Sandnes til sin svigersønn, Hans Aasland, for å konsentrere seg om å videreutvikle bedriften på Ålgård. Det antas at Aaslaug tidlig måtte hjelpe til i butikken, spesielt etter at faren døde i 1901, bare 46 år gammel.

I nekrologen som Rogaland Avis skrev ved Aaslaugs død i 1962, står følgende:

”Åslandslekten som hun var runnen av, teller også radikalere som hennes far. Han var den første som heiste det rene norske flaget, og det før 1905 .... og Aaslaug var stolt og kunne bli beveget når hun fortalte om denne sin fars stolte nasjonale be-drift.”

Aaslaug vokste opp i et radikalt og frisinnet hjem og var en vilter og viljesterk jente som likte å danse, men ikke å gå på skole. Da hun var ferdig med folkeskolen, ville hun

Norske Kvinners Nasjonalråd i 1904. Karen Grude Koth, F.M Qvam, Gina Krogh, Betzy Kjeldsberg, Katti Anker Møller. (Foto fra NKN s 25 års jubileumsskrift v/Karen Grude Koth) (Internett)

ikke fortsette på middelskolen slik de to eldre søstrene hadde gjort. I stedet tok hun seg kontorpost.

Ifølge Stortingets arkiv reiste hun til Kristiania og tok eksamen ved Kristiania Handelsgymnasium. Jubileumsboka for Sandnes vg. skole forteller imidlertid at hun dro tilbake i Sandnes i 1914 og begynte ved Sandnes middel-skole sammen med sin eldste søster. 24 år gammel hadde Aaslaug tydeligvis bestemt seg for å gå skoleveien, for to år senere tok hun artium som privatist. Hun flyttet til

hovedstaden og startet på juss-studiet. Hun bestemte seg for å betale studiene selv ved å arbeide, dels på Husfliden og dels i kontorpost på et advokatkontor. Aaslaug ble cand.jur. i 1922, og fikk deretter arbeid som soren-skriverfullmektig i Alta.

I hele sitt yrkesaktive liv var hun spesielt engasjert i sosiale spørsmål. På denne bakgrunn brøt hun over tvert med en lovende advokatkarriere.

I tiden 1924 –31 var Aaslaug sekretær og leder for sosiale kurs i Oslo i regi av Norske Kvinners Nasjonalråd (NKN) – en organisasjon stiftet i 1904 av bl.a. Sandnes-kvinnen Karen Grude, gift med professor og utenriksminister Halvdan Koht.

Som paraplyorganisasjon for de mange kvinnesaksfor-eningene rundt om i Norge engasjerte NKN seg i saker som stemmerett for kvinner, kvinners rett til fritt valg av utdanning og yrke samt kvinnelig representasjon på Stortinget. NKN medvirket til opprettelsen av Norges Sosialscole.

Fra 1931 til 1936 var Aaslaug Aasland inspektør ved Landskvinnefengslet og Arbeidshuset for kvinner. Institu-sjonen som lå i Storgata i Oslo, fungerte også som tukthus der løsgjengere, betlere og fattige ble anbrakt.

Aaslaug ble i 1936 ansatt som arbeidsinspektør i Statens Arbeidstilsyn, en stilling hun hadde helt til 1945. Under krigen 1940–45 kunne hun i kraft av sin stilling reise fritt omkring i landet, og fungerte som kurer for Hjemme-fronten.

Hun reiste ofte med store pengebeløp på seg, penger som skulle brukes til finansiering av illegal virksomhet. I Stavanger-regionen hadde hun flere kontakter.

Da krigen var slutt i 1945, ble hun allerede 15. mai ansatt som direktør for Bredtvedt kvinnefengsel utenfor Oslo. Her ble kvinner som var dømt for nazi-virksomhet under krigen, internert. Som fengselsdirektør ble hun mange ganger gjenstand for harde anklager fra de innsatte, som

Gerhardsens andre regjering, 1945.
Foto: ArbArk

var misnøyd med behandlingen de fikk.

Krigen var slutt, og det hastet med å få på plass en midlertidig regjering. Einar Gerhardsen fikk i oppdrag å danne en samlingsregjering. Den ble etablert 25. mai og hadde representanter fra de forskjellige politiske partier og fra Hjemmefronten. Stortingsvalget i september samme år ga

grunnlag for en ren Arbeiderparti-regjering som tiltrådte 5. november 1945.

Aaslaug Aasland ble utnevnt til konsultativ statsråd for Sosialdepartementet der Stavanger-mannen Sven Oftedal var minister. Da Gerhardsen ble spurt hvorfor han valgte Aasland som eneste kvinne i regjeringen, svarte han konstant: «Jeg kjente henne fra før». Sven Oftedal kom rett fra fangeleiren Sachsenhausen i Tyskland med svekket helse,

og hadde sikkert et behov for en hjelpende hånd i et meget krevende departement. Aaslaug Aasland ble en god støtte for Oftedal.

En av de første store oppgavene Aaslaug fikk var å arrangere hjemreise for 28.000 evakuerte finnmarkinger. Deretter kom arbeidet med avvikling av fangeleirene og tilbakesending av krigsfanger til deres respektive hjemland. En annen stor og vanskelig sak gjaldt ca. 10.000 barn der faren var tysk soldat.

Etter krigen var det et stort behov for nye lover og forordninger, og dette gjaldt ikke minst saker som Sosialdepartementet hadde ansvar for. Her nevnes noen av sakene som departementet arbeidet med og som ble fremmet som nye lover:

- Ny lov om trygdeordning – Ulykkes- barne-, syke- og uføretrygd
- Ny lov om Den Norske Stats Husbank
- Lov om fiendegods
- Diverse lover om pensjonsordninger for militære og sjømenn
- Innføring av 1. mai og 17. mai som fridager
- Lov om barnetrygd
- Lov om folketannrøkt

En stor del av disse sakene var Aaslaug Aasland engasjert i.

Da Sven Oftedal ble syk i mai 1948, fungerte hun som sjef for Sosialdepartementet fram til Oftedal døde 23. juni samme år. Den 20. desember ble hun formelt konstituert til å overta ledelsen av departementet med tittelen ”bestyrer”. Det var åpenbart utenkelig at en kvinne kunne få tittelen sosialminister, enda hun i realiteten var departementets øverste leder. Det synes merkelig at Einar

Gerhardsen ikke våget å utnevne henne til statsråd, til tross for at Grunnloven i 1922 ble endret slik at kvinner kunne bli statsråder.

Dagbladet skriver i anledning av Aaslaugs 70-års dag: *”Det var ingen lett sak å overta ansvaret for departementet etter Oftedal og på mange hold ble hun møtt med en viss skepsis til å begynne med, kanskje ikke minst fordi hun var kvinne. Men det gikk ikke lenge før Aaslaug Aasland dokumenterte sine*

Foto: ArbArk

verdifulle egenskaper og takket være sin store menneskelighet, sjarme og sosiale vilje ble noe av en forgrunnsfigur i norsk sosialpolitikk.”

Følgende sitat fra biografien om Jens Chr. Hauge tyder på at regjeringkollegene satte pris på Aaslaug: Det var vanlig for noen innen regjeringen å dra på hyttetur i påsken, og da uttaler Hauge: *”I tillegg til den unike mulighet det ga til å forhåndsdrøfte viktige saker med*

brødrene Gerhardsen, Tranmæl, Lars Evensen, Aaslaug Aasland og andre ... ”

I tre år fortsatte Aasland som ”bestyrer” for departementet. Da Oscar Torp i 1951 dannet regjering, ble hun imidlertid minister for Sosial- og helsedepartementet på samme vilkår som mannlige statsråder. I Torps fravær fungerte Aaslaug sågar som statsminister og ledet statsråd på Slottet.

Aaslaug Aasland engasjerte seg sterkt i arbeidet for psykisk utviklingshemmede.

Sammen med Heddy Astrup, Kiss og Leif Tveit i Røde Kors var hun drivkraften bak etableringen av Bakkebø-hjemmet ved Egersund. Ved innvielsen av hjemmet i 1948 var det Aaslaug som holdt hovedtalen, og når det var jubileum, var det hun som kom og talte.

I referatet fra et planleggingsmøte i 1952 for Klæbu åndssvakehjem hos statsråd Aasland heter det:

”Konferansen hos Aaslaug Aasland endte så positivt som vel mulig, idet statsråden godkjente planene og gav et absolutt sikkert tilsagn om byggetillatelse.”

Aaslaug var også aktiv i arbeidet for kvinnesaken. Hun satt i redaksjonen for tidsskriftet *Kvinnen og Tiden* sammen med Kirsten Hansteen, Åse Gruda Skard, Inger Hagerup, Haldis Moren Vesaas m.fl.

Aaslaug Aasland var regjeringens eneste kvinne blant 13 menn, men en har inntrykk av at hennes mannlige kolleger satte pris på det kvinnelige innslaget. Bildet viser Aaslaug i juleselskap i Heftyevillaen på Frognerseieren i 1945. Fra venstre: Forsvarsminister Jens Christian Hauge, stortingspresident Fredrik Monsen, Peder Holt, sosialminister Aaslaug Aasland, kirke- og undervisningsminister Kaare Fostervoll og statsminister Einar Gerhardsen.
Foto: ArbArk

Delvis på grunn av helseproblemer søkte hun avskjed som statsråd i 1953. I statsråd på Slottet 2. november 1953 ble hun innvilget ”avskjed i nåde”. Den smertefulle leddgikten ble mer og mer påtrengende. Men hennes interesse for sosialpolitikken var usvekket, og fra 1954 til 1955 var hun

byråsjef i Sosialdepartementet for å gjennomføre en spesiell utredningsoppgave.

Hennes interesse for samfunnsspørsmål, og da spesielt sosiale saker, var like levende som pensjonist, og hun var ofte i Stortinget som tilhører når slike saker ble behandlet.

At det arbeidet Aaslaug Aasland fikk utført i sin tid som sjef for Sosialdepartementet ikke er gått i glemmeboken, fikk vi bevis for da journalist Ingunn Norderval, 31 år etter hennes død, skrev om ”Den sjarmerende Stavangerdamen” Her er et utdrag:

”I åtte år som statsråd satte hun spor etter seg. Pensjons- og trygdeordninger ble bygd ut, husmorvikarordningen kom i faste former, arbeidet for de psykisk utviklingshemmede kom i skikkelig gjenge og Radiumhospitalet ble utbygd til et senter for behandling og forskning som kunne måle seg med de fremste i verden.

Det som ikke kan diskuteres er imidlertid at Aasland i sjelden grad maktet å få politikere fra alle partier til å samarbeide for å skape et samfunn der de små og svake skulle få vern og hjelp. Og hun tapte ikke av syne enkeltmennesker bak de statistiske grupperingene ..... ”å stille med mennesker, det å komme et menneske inn på livet, det er vel det mest interessante og givende som finnes” svarte hun en journalist som ville vite meningen med livet. ...

Hennes syn på kriminalomsorgen lå tiår foran opinionen, hun ville nok hilst Inger Louise Valles kriminalmelding velkommen med glede.”

Sammenhengen hun så mellom kriminalitet og alkoholbruk, gjorde at hun følte seg forpliktet til å ta et avholdstandpunkt.

Aaslaug Aasland var meget aktiv i arbeidet med oppbyggingen av Radiumhospitalet. Hennes bidrag for å få reist et verdensledende forsknings- og pleiehospital ble synlig satt pris på ved innvielsen i 1959 – seks år etter at hun hadde sluttet som statsråd.

Ved den anledning hadde kunstneren Willi Midelfart malt et stort portrett av Aaslaug Aasland, som hospitalets direktør R. Eker avduket. Det ble plassert i sjukehusets resepsjon.

Aasland fikk rikelig presseomtale både da hun fylte 60 og 70 år. Hun beskrives som *en av våre elskeligste og mest varmhjertede politikere fra etterkrigstiden.*

Aaslaug Aasland døde 30. august 1962 og ble bisatt i Vestre krematorium i Oslo. Blant de frammøtte var stortingspresident Nils Langhelle og fungerende statsminister Halvard M. Lange. På katafalkens front lå krans fra kongen. Det var også krans fra Sandnes kommune og fra ”store og små” fra Bakkebø. Urnen ble overført til Sandnes og er nå plassert på den eldste gravlunden bak Sandnes rådhus. Gravstedet er markert med en enkel liggende stein utformet som et hjerte.

Selv i hjembyen Sandnes er Aaslaug Aaslands navn lite kjent. Men nylig fikk festplassen ved Lanternen i Langgata betegnelsen «AASLAUG AASLANDS Plass». På kvinnedagen 8. mars 2013 ble navneskiltet avduket av fylkesmann Tora Aasland. Det arbeides også med å få reist en minnestøtte, plassert ved Sandnes rådhus.

Aaslaug Aasland var en foregangskvinne på flere samfunnsområder og en pioner på den politiske arena. Kirsten Hansteen fra NKP var første kvinne her i landet som ble konsultativ statsråd – i samlingsregjeringen etter frigjøringen. Men Aaslaug Aasland var den første kvinnen som ble utnevnt til statsråd og ledet sitt eget departement.

I forbindelse med at festplassen ved Lanteren i Langgata fikk navnet Aaslaug Aaslands plass avduket fylkesmann Tora Aasland et navneskilt

KILDER:

- *Slektsboka: Aasland – ætta 1762 -1979*
- *Johanne Skog Gripsrud "...men di Sandnes ..."*
- *Boken "100 års videregående allmenutdanning i Sandnes*
- *J. Schanche Jonassen: Sandnes gjennom 100 år*
- *Diverse lokale- og riksaviser*
- *Kjell Chr. Johannesen: GRO Norges første kvinnelig statsminister*
- *Olav Njølstad: Jens Chr. Hauge Fullt og helt*
- *Jostein Nyhamar: Einar Gerhardsen 1945 - 1983*
- *Internett*

Gravstein på Sandnes gravlund. Foto: Arne Hove

*I 1849 malte Adolph Tidemand
Siri Persdotter på Strand
prestegard.
Kleda hennar er mykje prega
av draktskikken på 1700-talet.*

